

Лавриненко А. А. «Революционные» процессы в Украине как результат деятельности политических элит

В статье рассматриваются процессы формирования и функционирования политической элиты в Украине за весь период независимости, а также ее взаимодействия с гражданским обществом. Анализируются основные причины возникновения конфликтных ситуаций, этапы их обострения и последствия. Прослеживается взаимосвязь между «революционными» процессами в Украине и деятельностью политических элит. Предлагаются рекомендации по стабилизации ситуации в стране.

Ключевые слова: политическая элита, общенациональная элита, местная (региональная) элита, политический конфликт, политическая система, трансформация.

Lavrynenko G. «Revolutionary» processes in Ukraine as a result of activity of political elites

The article examines the processes of formation and functioning of the political elite in Ukraine for the entire period of independence, as well as its interaction with civil society. The main reasons of conflicts, their acute stages and consequences are analyzed. There is the tracing the relationship between «revolutionary» processes in Ukraine and activities of political elites. Makes recommendations to stabilize the situation in the country.

Keywords: political elite, the national elite, the local (regional) elite, political conflict, political system, transformation.

УДК 316.423.3

Солов'ян Володимир Сергійович,
студент IV курсу філософського факультету спеціальності «Політологія»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕВОЛЮЦІЙНА СИТУАЦІЯ В МЕЖАХ ЗАГАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РЕВОЛЮЦІЇ

В даній статті досліджено основні особливості концепції революційної ситуації в межах загальної моделі революції. У статті проаналізовано та висвітлено ідеї теоретиків революційної ситуації. Особливу увагу приділено сучасним тенденціям дослідження даної проблематики. В дослідженні розглянуто тенецу поглядів щодо явища революційної ситуації, а також здійснено спробу окреслення перспектив подальших наукових досліджень.

Ключові слова: революційна ситуація, соціальна революція, загальна модель революції.

Соціальні революції, як корінні, глибокі та якісні зміни в структурі суспільних і виробничих відносин, виникають внаслідок накопичення численних суперечностей у процесі соціального розвитку. Цьому передують такий стан суспільства, за якого суспільна напруженість, обумовлена сукупністю суперечностей його розвитку, досягає свого апогею. Цей переломний прикінцевий етап певної формації суспільного розвитку називають революційною ситуацією.

Непересічне значення революційної ситуації, як складової знання про соціальну революцію, встановлює чіткий зв'язок даної проблематики з важливими науковими та практичними завданнями політичної науки. Зважаючи на досить широкий спектр підходів до трактування поняття революційної ситуації та її ролі в майбутній соціальній революції, основна увага в даному дослідженні прикута до висвітлення революційної ситуації в межах загальних моделей революції. Останні є складовими одного з чотирьох основних підходів до трактування соціальної революції, а саме політичного. Також не можна оминати чіткого

контекстуального зв'язку між способом трактування явища революційної ситуації і теоретичними засадами дослідження революційної ситуації в історії політичної думки.

Такий підхід обумовлює завдання з'ясувати місце концепції революційної ситуації у загальній моделі революції. Відповідно, така постановка мети дослідження визначає необхідність виявити основні недоліки політологічного підходу до трактування революційної ситуації. Також важливим є окреслення відмінностей підходів до розуміння даного соціального явища в межах політологічного підходу та інших «шкіл» в теорії революції. П.Штомпка, відомий дослідник соціальної революції, до таких, окрім політичної «школи», відносив біхевіористську (поведінкову), психологічну та структурну.

У процесі написання даної статті, серед останніх найважливіших досліджень і публікацій було проаналізовано доробок дослідників та теоретиків проблеми революційної ситуації, таких як: Р.Айа, К.Брінтон, Т.Скокпол, Ч.Тілли, П.Штомпка та ін. Загалом, дана проблематика є достатньо широко висвітлена в західній політичній науці. Однак, існує брак комплексних досліджень революційної ситуації, які б поєднували «політичну» концепцію революційної ситуації з дослідженнями цієї проблематики в царині соціології та соціальної психології.

Незважаючи на поширеність політичного підходу до трактування явища соціальної революції, можна виділити декілька невирішених раніше частин. Вони обумовлені обмеженістю підходу до трактування явища революційної ситуації в межах політичних теорій, оскільки даний підхід передбачає розгляд революційної ситуації лише як феномен, що виникає внаслідок процесів виключно політичної сфери. Тому політичні теорії часто недооцінюють значення деяких факторів соціального розвитку. Узгодження політичної концепції революційної ситуації з психологічним, біхевіористичним та системним підходами є важливим фактором вироблення єдиної системи знання про революційну ситуацію. Це, у свій час, є важливою проблемою сучасної політичної науки [6, с. 216]. Узгодження цих підходів є особливо актуальним для процесу українського державотворення, яке уповільнюється перманентністним характером політичних та економічних криз, дана тема набуває саме сьогодні.

Загалом, революційну ситуацію можна визначити як політичну обстановку, що передуює революції і характеризується масовим революційним збудженням, яке охоплює широкі верстви населення (як правило пригнічувані соціальним станом класи), спричиняючи при цьому боротьбу проти влади. Революційна ситуація, таким чином, служить показником зрілості соціально-політичних умов для здійснення революції в державі.

Загалом, явище революційної ситуації можна визначити як сукупність передумов, необхідних для здійснення соціальної революції. Соціально-економічною основою даного явища, відповідно, є конфлікт між новими зростаючими продуктивними силами і старими, що віджили себе. Загальновідомим є той факт, що про революційну ситуацію доцільно говорити у тому випадку, якщо у суспільній свідомості революція і насильство, що зазвичай її супроводжує, стають виправданими та закономірними засобами виходу з ситуації, що склалася. Так, іще Ж.Ж.Руссо, виводячи принципи народного суверенітету, за якими «спільна воля завжди права», зазначав, що люди завжди зберігають своє право виступати озброєною силою проти уряду. Це право обумовлено сутністю суспільного договору між усіма членами суспільства, тому уряд, який порушує волю народу може бути усунений насильницькими методами. Але Ж.Ж.Руссо ніколи не порушував питання про революцію як про практичну задачу [1, с. 39]. У своїй праці «Кайдани рабства», засуджуючи будь-які прояви деспотизму, «Друг народу» значно поглибив проблему правочинності безпосереднього втручання народу в діяльність органів державної влади для умов недотримання ними обов'язків, покладених на них суспільним договором [2, с. 68]. Послідовник ідей Ж.Ж.Руссо, відомий діяч Французької революції кінця 18 ст., Ж.П.Марат, зокрема, вважав, що право народу на повстання є найбільш беззаперечним і невід'ємним правом, закладеним у самій природі речей. «Єдиною законною метою всякої політичної

асоціації є загальне благо», – писав Ж.П.Марат. «Якими б не були зазіхання на можновладців, будь-яке міркування повинне відступати перед вищим законом» [2, с. 73]. Отже, усяка влада, що суперечить інтересам загального блага, стає нелегітимною, протизаконною.

Основоположним каменем теорії революційної ситуації, на який спираються більшість дослідників, стала теза В.Леніна про три головні ознаки революційної ситуації: нездатність панівних класів зберегти своє панівне становище, погіршення матеріального становища пригноблених класів та здатність революційного класу до масових революційних дій. Дана теза була вперше висунута ним у роботі під назвою «Крах II Інтернаціоналу». Він виділяв такі три головні ознаки революційної ситуації: «1) Неможливість для пануючих класів зберегти в незмінному вигляді своє панування; та чи інша криза «верхів», криза політики пануючого класу... Для настання революції, зазвичай, буває недостатньо, щоб «низи не хотіли», а потрібно ще, щоб «верхи не могли» жити по-старому. 2) Загострення вище звичайного нужди і лих пригноблених класів. 3) Значне підвищення, в силу зазначених причин, активності мас, які в «мирну» епоху дають себе грабувати спокійно, а в бурхливі часи долучаються, як усією обстановкою кризи, так і самими «верхами», до самостійного історичного виступу. Без цих об'єктивних змін, незалежних від волі не тільки окремих груп і партій, але й окремих класів, революція – за загальним правилом – неможлива. Сукупність цих об'єктивних змін і називається революційною ситуацією». Тож проблема передумов революції, якщо розглядати її більш детально, включає дві важливі складові: вплив об'єктивних законів на прийняття рішення про захоплення влади революційним шляхом і співвідношення вільного та свідомого керівництва як з боку революційно налаштованих верст населення, так і з боку їх супротивників і тих, хто дотримувався нейтральної позиції [3, с. 538].

Науковий аналіз теорій революції та революційної ситуації ґрунтується на певних образах або моделях суспільного розвитку. Загальна модель революції являє собою своєрідну парадигму, утворену поєднанням різних теорій революції. Водночас, в контексті загальної моделі революції слід виділяти деякі окремі моделі революційного розвитку.

Серед тих теорій, що ставлять в центр своїх моделей діяльність і мобілізацію самих людей традиційно вирізняють так звану «вулканічну модель», згідно з якою революції здійснюються знизу, стихійно, в результаті накопичення загального напруження мас, незадоволеності соціальним та майновим статусом, ворожнечі між членами суспільства. Рушійними силами соціальних революцій виступають маси зневірених людей. Американський дослідник явища революційної ситуації в межах загальної моделі революції Р.Айя наголошує на тому, що в своїй сукупності, революції являють собою образ «періодично повторюваних вибухів соціально-психологічних напружень, які киплять наче лава під земною корою або вирують як пар в гейзері» [8, с. 49].

У рамках іншої, «змовницької моделі» акцент ставиться на діяльності «змовників», які спочатку не представляють ніякі маси, а виступають як сторонні агітатори, які підштовхують маси до революційних дій. Р.Айя вважає, що за умов «змовницької моделі» революційної ситуації люди стають жертвами маніпулювання, пропаганди та ідеології, за допомогою яких професійні революціонери (або угруповання з числа їхніх вождів) підбурюють їх до дії. Революції за таких умов – «робота підривних елементів, які просто геніально, обманними обіцянками і примусом провокують маси на насильство» [9, с. 49]. Розуміння змовницької моделі революційної ситуації розкривається відомим політологом К.Брінтоном наступним чином: «Революція вирощується насильно і штучно. Її насіння, кинуте в родючий ґрунт, удобрюється садівниками – революціонерами і загадковим чином проростають завдяки тим же садівникам, всупереч силам природи» [8, с. 86].

Моделі другого типу зосереджують увагу на структурному контексті. Вони припускають, що в кожному суспільстві завжди є великий запас невдоволення, яке виливається в революцію лише за певних сприятливих структурних умов. Революції таким

чином не «створюються», а «вивільняються»; вони «прориваються» тільки тоді, коли відбувається зрив урядового контролю, послаблюються репресивні заходи, настає крах держави. «Революційні ситуації розвивалися з причин військово-політичної кризи держави і панування одних класів над іншими. І лише завдяки можливостям, що виникли таким чином, революційні лідери і бунтівні маси змогли завершити революційні перетворення», – зазначає Т.Скокпол [9, с. 17].

Інший різновид цього підходу прийнято називати моделлю «знайденого скарбу». За подібного розвитку подій, революції виникають в умовах появи нових ресурсів та можливостей і здійснюються в процесі перерозподілу раніше накопичених благ. Таким чином, необхідною передумовою революційної ситуації, згідно з даною моделлю революції, є процес поступового нагромадження суспільних благ на одному суспільному полюсі як наслідок виробничих відносин [4, с. 103-108].

Також, на думку деяких авторів, соціальна дезорганізація та невірноваженість, викликані швидкими соціальними змінами, створюють сприятливі структурні передумови для революційної мобілізації. Таким чином, можна констатувати той факт, що прихильники політичних теорій розглядають революцію лише як політичний феномен, що виникає з процесів, які відбуваються виключно в політичній сфері, як результат «порушення балансу влади і боротьби суперників за управління державою» [9, с. 49]. Так, на думку Ч.Тіллі, революції – це не екстраординарні, незвичні явища, а скоріше «продовження політики іншими засобами», тобто різновид нормального політичного процесу, в якому різні групи прагнуть реалізувати свої цілі шляхом завоювання влади. Революції являють собою крайні форми суперництва за політичний контроль і відбуваються тільки тоді, коли сторони протистояння здатні мобілізувати значні ресурси, необхідні для завоювання влади у старого режиму [11, с. 193]. Однак, варто зауважити, що подібне розуміння революції розвиває саме розуміння поняття революційної ситуації, зводячи його до стану буденності в життєдіяльності суспільства.

У більш широкому значенні поняття революційної ситуації розкривається в «моделі політичної організації». Це ряд взаємопов'язаних компонентів, куди, серед інших, входять уряд, як організація що контролює основні, сконцентровані в її руках засоби придушення населення; та його суперник – будь-яка група, що протягом певного періоду часу прагне отримати ресурси для впливу на уряд. Варто зазначити також, що саме в межах груп протистояння відбувається революційна мобілізація як передумова колективної дії до досягнення загальних цілей революційним шляхом.

На думку Ч.Тіллі, революційна ситуація складається тоді, «коли уряд, що знаходився доти під контролем однієї, суверенної політичної організації, стає об'єктом ефективних, змагальних, домагань двох або більше різних політичних організацій. Вона закінчується, коли єдина, суверенна політична організація отримує право контролю над урядом» [11, с. 191]. Тут населення приходять в конфронтацію щонайменше з двома центрами влади з несумісними вимогами: колишній уряд і його альтернатива, представлена революційними організаціями та лідерами.

Загалом, дослідники виділяють чотири різновиди цієї ситуації. По-перше, це той випадок, коли одна суверенна політична організація намагається підпорядкувати іншу суверенну політичну організацію власній політичній волі. Приклад таких революцій можна з легкістю знайти біля витоків переважної більшості військових режимів новітнього часу, які прийшли до влади внаслідок усунення попередніх режимів. Другий вид революційної ситуації в межах загальної моделі революції виникає тоді, коли підпорядкована доти політична організація набуває самостійності. Найчастіше такий вид революційної ситуації спостерігається напередодні здобуття певною державою свого суверенітету і передую національно-визвольній революції. По-третє, революційна ситуація неодмінно виникає коли непримиренні ідеологемні опоненти набувають контроль над певною частиною урядового апарату. Така революційна ситуація може характеризуватися розпадом єдиної

централізованої системи державного управління, кризою органів державної влади та можливим зростанням сепаратистських рухів. Інший різновид революційної ситуації загальна модель теорії революції змальовує як процес розпаду політичної організації на два або більше блоків, кожен з яких набуває частковий контроль над урядом [11, с. 192]. Революція програє, коли достатня кількість громадян переносить свої симпатії і прихильність на альтернативний владний центр. Революція перемагає, коли відбувається зміна влади і одні її носії замінюються іншими.

Щодо безпосередніх передумов соціальної революції, то в межах загальної теорії революції співіснує декілька гіпотез, які можна розділити на дві групи: причини революційної ситуації та причини наслідків революції. Тож, сама революційна ситуація виникає коли: 1) на політичній арені з'являються непримиренні супротивники – опоненти, які претендують на контроль над урядом. Так виникає революційне лідерство, що може часто призводити до формування нової ідеології. Багато дослідників зазначають, що на цій стадії особливо важливу роль відіграють харизматичні революційні лідери. Це трапляється або коли уряд виявляється не здатним виконати вимоги населення, або коли останнє підсилює власні вимоги до нього. «Збільшення податків – найбільш яскравий приклад, але військова повинність, вилучення земель, врожаїв, сільськогосподарських тварин і накладення оброків – все це зіграло історичну роль у створенні опозиції» [11, с. 205].

Також, революційна ситуація виникає коли уряд не може або не хоче придушити супротивників. При цьому носії влади втрачають здатність керувати інструментами насильства.

Ч.Тіллі пропонує типову, «ідеальну революційну послідовність», що складається з семи стадій: 1) поступове виникнення опонентів і оформлення їхніх домагань на владу; 2) мобілізація тих, хто схвалює і підтримує ці домагання; 3) спроби уряду провести насильницьку, репресивну демобілізацію терплять провал; 4) противники і їх коаліції успішно встановлюють частковий контроль над деякими підструктурами уряду (регіонами, підрозділами, частинами персоналу); 5) вони борються за розширення цього контролю; 6) противники перемагають, зазнають поразки або входять в правлячу коаліцію з колишніми можновладцями; 7) відновлюється єдиний, суверенний, урядовий контроль [11, с. 208]. На думку Ч.Тіллі, лише на цій стадії можуть відбуватися подальші структурні трансформації суспільства: економічні, культурні, правові, моральні та інші.

Однією зі слабких сторін теорії, яку висунув Ч.Тіллі, є її недостатня специфічність. С.Тейлор вказує на те, що автор не пояснює, «чому одні групи приймаються політичною організацією, а інші відкидаються, чому в одних випадках армія залишається лояльною, а в інших переходить на бік революціонерів, зумовлюючи тим самим результат справи» [10, с. 146]. Загалом, подібні недоліки притаманні не тільки теорії Ч.Тіллі, але й іншим теоріям революції, а також більшості інших соціологічних теорій, що засвідчує необхідність подальшого поглибленого вивчення концепції революційної ситуації.

Протягом останніх кількох століть соціальні революції, як спосіб переходу від суспільно-економічних формацій, що історично вичерпали себе, до більш прогресивних, незмінно супроводжували історичний розвиток людського суспільства. Оцінки дослідників цього явища різняться, що й не дивно, зважаючи на всю суперечливість революційного процесу, який здійснює докорінну зміну парадигми попереднього суспільного розвитку. Множинність підходів до інтерпретації революційної ситуації в межах загальної моделі революції склалась в умовах постійного розвитку суспільних відносин, частиною яких є революційна ситуація. В будь-якому випадку, ця сфера політичної думки знаходиться в стадії постійного формування і повинна реагувати на постійні зміни соціальної реальності. Разом з тим, дослідженням революційної ситуації в межах загальної теорії революції, тобто, власне, політологічного підходу, нині бракує комплексних досліджень, які б спиралися на емпіричний досвід і поєднували в собі елементи соціологічні та психологічні концепції революційної ситуації. Перспективи розвитку концепцій революційної ситуації в контексті

загальної моделі революції полягають в подальшому розвитку ідей Ч.Тіллі, Т.Скокпол, Р.Айа та інших, а також в систематичному залученні емпіричних даних.

Література:

1. Кирилюк Ф. М. Історія зарубіжних політичних вчень нової доби: Навч. посібник / Ф. М. Кирилюк. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 414 с.
2. Манфред А. З. Жан Поль Марат и его произведения / Манфред А. З. – М.: Молодая гвардия – (ЖЗЛ), 1962. – 352 с.
3. Маркс К.Избранные произведения / К. Маркс, Ф. Энгельс – М.: Издательство политической литературы, 1983. Т. – 538 с.
4. Масловский М. В. Социология политики: классические и современные теории. Учебное пособие / М. В. Масловский. М.: Новый учебник, 2004. – 103-108 с.
5. Сорокин П. Социология революции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorok3/
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. [пер. с англ. под ред. В. А. Ядова.]. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
7. Юревич А. В. Социальная психология революций / А. В. Юревич // Психологическая газета: Мы и Мир. – 2012. – №10. – 49-50 с.
8. Brinton C. Anatomy of Revolution [Электронный ресурс] / С. Brinton // New York: Harper & Row. – 1965. – Режим доступа: <http://freepdfdb.com/pdf/brinton-crane>
9. Skocpol T. States and Social Revolution [Электронный ресурс] / Т. Skocpol. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1979. – 236 p. – Режим доступа: <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Soc924-2011/924-2011-book-project/Skocpol.pdf>
10. Taylor S. Social Science and Revolutions [Электронный ресурс] / S. Taylor. – London: Macmillan. – 1984. – 236p. – Режим доступа: <http://catalogue.nla.gov.au/Record/2933339>
11. Tilly C. From Mobilization to Revolution [Электронный ресурс] / С. Tilly. – Reading, MA: Addison-Wesley. – 1978. – 306p. – Режим доступа: <http://www.bsos.umd.edu/gvpt/lichbach/publications/TillyArticle.pdf>.

Соловьян В. С. Революционная ситуация в пределах общей модели революции

В данной статье исследованы основные особенности концепции революционной ситуации в рамках общей модели революции. В статье проанализированы идеи теоретиков революционной ситуации. Особое внимание уделено современным тенденциям исследования данной проблематики. В статье рассмотрен генезис взглядов относительно явления революционной ситуации, а также предпринята попытка определения перспектив дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: революционная ситуация, социальная революция, общая модель революции.

Solovjan V. Revolutionary situation in general model of revolution

Current article highlights: The main aim of article is to highlight the concept of a revolutionary situation within general model of revolution. The article is based on ideas of many theorists of revolutionary situation. The emphasis is laid on the current trends of studying this subject. The article clarifies the genesis of views on the revolutionary situation and prospects for further explore.

Keywords: revolutionary situation, social revolution, general model of revolution.